

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Kollektivare och tjänstemän
Klassmedvetande i ett svenskt fackförbund

Tova Crossler Ernström

Examensarbete:	15 hp
Program och/eller kurs:	Socialantropologi: Examensarbete
Nivå:	Grundnivå
Termin/år:	Ht/2017
Handledare:	Magnus Berg
Examinator:	Staffan Lundén
Rapport nr:	

Abstract

The purpose of this study is to examine subjective class in a Swedish labour union.

The research questions focus on the informants' perceptions of the significance of class and the relation between class and union work, as well as the more implicit ways they express class-related ideas. The method is ethnographic, combining longer qualitative interviews with participant observation at local union meetings, study meetings, and other union events.

In order to "read class between the lines" at the initial stage of the study, Marxist theory and Bourdieu's theory of class have been used as points of departure. Analysis of the collected material is based in theories on class consciousness and research on labour unions, and divided into three parts, as set out in Rothman's model of class consciousness: *class awareness*, *class identity* and *class solidarity*. The analysis reveals several common themes, categories and demarcations, such as talking about office workers versus "those who do the work" and the clear distinction made between employers and employees. It also suggests significant contradictions in the class consciousness of union members, both between and within individuals.

Innehållsförteckning

Inledning.....	4
Bakgrund.....	4
Syfte och frågeställning	4
Teoretisk anknytning och tidigare forskning.....	5
Material och metod	10
Etisk hänsyn.....	11
Etnografisk diskussion.....	13
Class awareness.....	13
Class identification.....	16
Class solidarity.....	23
Avslutning.....	27
Litteraturförteckning	

Inledning

Bakgrund

”Framtiden kommer att kräva mer av samverkan vertikalt branschvis, än horisontellt utifrån klasstillhörighet. Det är några av slutsatserna som kan dras av de senare årens fackliga utveckling.”

Så skriver Lars-Olof Pettersson, VD för PR-, kommunikations- och analysbyrån Rådhusgruppen, i en debattartikel i tidskriften *Arbetsmarknad & Arbetsliv* (Pettersson, 2012, vår), där han kallar fackrörelsens traditionella uppdelning segregerad. Tio år tidigare skriver sociologen Anders Kjellberg (2002:231-238) om hur den klassbaserade uppdelningen som är så utmärkande för Sverige, speciellt i uppdelningen mellan LO-, SACO- och TCO-förbund, kan komma att ifrågasättas och ersättas av nya former av samarbete eftersom gränserna mellan tjänstemän och arbetare blir alltmer otydliga på arbetsmarknaden. Han ger även exempel på ett antal sådana samarbeten som redan existerar, till exempel mellan Kommunal och Sveriges kommunaltjänstemannaförbund (numera Vision). Det har även bildats förbund som Unionen, där både anställda och chefer kan bli medlemmar (Unionen, u.å.). Ändå är de flesta förbund fortfarande organiserade utifrån de traditionella skiljelinjerna. De förändringar som sker i fackrörelse och arbetsmarknad, samtidigt som mycket förblir likadant – och de vitt spridda uppfattningar som finns kring hur facken bör vara organiserade - väcker frågan: Vilken roll spelar klass egentligen i den moderna svenska fackrörelsen?

Syfte och frågeställning

Frågan ovan är mycket bred, och behöver angripas bitvis, av olika människor och från olika håll. Mitt syfte här är endast att studera en mindre del av denna fråga: Vad klass kan betyda, och hur den kan ta sig till uttryck, på lokal nivå i

ett svenskt fackförbund.

Vidare har jag valt att fokusera på den subjektiva dimensionen av klass – hur klass upplevs. Jag vill undersöka hur fackligt aktiva talar och tänker kring klass, men även hur uppfattningar om klass kan visa sig mer indirekt i medlemmarnas aktiviteter och samtal.

Jag har utgått från en övergripande forskningsfråga och tre underfrågor (där ”Fackförbundet” syftar till det förbund jag utfört min studie inom):

Hur tar sig subjektiv klass till uttryck i Fackförbundet?

- Vilken betydelse tillskriver förbundets medlemmar klass?

- Hur ser de på förhållandet mellan fackligt arbete och klass?

- På vilka mer implicita sätt spelar subjektiv klass, in - inom förbundet och hos medlemmarna?

Huvudfrågan har varit min utgångspunkt sedan början av studien, medan underfrågorna reviderats under fältarbetets gång, för att avgränsa min fortsatta materialinsamling och analys.

Teoretisk anknytning och tidigare forskning

I min användning av begreppet *subjektiv klass* i syfte och frågeställningar har jag inte utgått från en specifik teori kring vad detta innebär, utan den grundläggande definitionen av denna som en persons uppfattning av klass och sin egna klassposition – som skiljer sig från objektiv klass, där yttre, faktorer används för att fastställa en individs klassposition (Collins Dictionary of Sociology, 2000). Hur jag har tolkat och applicerat subjektiv klass på materialet under studiens gång beskrivs mer ingående senare i detta avsnitt.

Emerson et. Al (2006) beskriver svårigheten i att fånga klassaspekten under etnografiskt fältarbete, eftersom klass är ett "experience-distant" begrepp som informanter sällan själva tar upp. För att undersöka klass måste etnografen därför vara uppmärksam uttryck och icke-verbala signaler som refererar till olika aspekter av klass (162). Det är inte självklart vilka uttryck och signaler som är klassrelaterade, så för att kunna läsa in klass mellan raderna på detta sätt har jag tagit stöd av teoretisk litteratur och begrepp inom området. Denna teori har inte använts för att formulera en definition av klass – det är inte mitt syfte. Dessutom vill jag lämna rum för informanternas egna definitioner. Den har snarare fungerat som ett grundläggande ramverk för att reda ut vilka delar av mitt material som är relevanta för en analys av klass. Till detta har jag främst använt Bourdieu och marxistisk teori.

Marxs analys av kapitalistiska samhällen utgår från den ekonomiska produktionen, som inkluderar både materiella medel och arbetskraft, såväl som produktionsrelationer - "the social and political arrangements that regulate production and distribution". Det är detta som avgör klasstillhörighet i en marxistisk analys (Childs 1973:12-22). Generellt beskrivet så är arbetare de som lönearbetar och producerar värde, medan kapitalister äger produktionsmedlen, betalar ut lön och tillägnar sig mervärdet som blir över. Denna relation ses som en form av exploatering, som i sin tur ger upphov till skilda materiella intressen hos de olika klasserna (Wright 2000:9-10 & s.18). Jag har utgått från från den marxistiska framställningen av relationer inom produktionsapparaten då jag kategoriserat både tal om att "bli utnyttjad" av arbetsgivare och tal som ger uttryck för en intressekonflikt mellan anställd och arbetsgivare, som klassrelaterat.

För att bättre fånga allt material med innehåll av klasskaraktär har jag även använt teori som vidgar klass från Marxistiska teoretikers materialism och fokus på ekonomi. Som jag nämner i inledningen så är Sveriges fackförbund till stor del organiserade utifrån kategorierna akademiker, tjänstemän och arbetare, och denna uppdelning är baserad på många faktorer utöver ekonomiska, samtidigt som de genomsyras av klassretorik. Här har Bourdieu,

och framförallt hans begrepp *kulturellt kapital* och analys av statuspositioner, kommit till användning. Bourdieu inkorporerar en *symbolisk dimension* i sin klassanalys, och liksom Weber intresserar han sig för statusgrupper, som definieras utifrån delad livsstil och statusmarkörer, snarare än position i produktionsapparaten, men till skillnad från Weber menar han att dessa inte bör åtskiljas analytiskt. Statuskulturer grundar sig i ekonomiska relationer, men kan inte reduceras till dessa, utan även symboliska relationer är en central del av analysen (Weininger 2005:120-121 & Swartz 1997:45). Bourdieus idéer om aktörers positioner i det sociala rummet, och hur kulturella resurser bidrar till att avgöra dessa kompletterar Marx materialistiska begrepp (Grenfell 2008:87-90). Med större medvetenhet om den symboliska dimensionen av klassrelationer, som Bourdieu menar att marxistisk teori förbiser (Schwartz 1997:147), kan till exempel tal om status och värdering av olika yrkesroller, beroende på kontext, kategoriseras som en form av tal om klass.

Samtliga av dessa begrepp och teorier har följt med under tolkning och analys av materialet, men även kompletterats med ytterligare litteratur. Under tidig insamling och formulering av frågeställningar har jag utgått från en bred definition av subjektiv klass, men den senare analysen av subjektiv klass har utgått från begreppet *klassmedvetande*. Detta begrepp används för att beskriva aktörers medvetenhet om sin klassposition, och teorier om klassmedvetande har sin grund i Marx beskrivning av arbetarklassens rörelse från att endast utgöra en grupp genom sin delade objektiva position till att organisera sig tillsammans som en grupp mot borgarklassen – från att vara en ”klass i sig” till en ”klass för sig” (Marx 1963:173). Denna idé utvecklades vidare av Lukacs i *History and class consciousness* (1923). Lukacs menar att klassmedvetande inte handlar om enskilda individers, eller hela kollektivets, tankar och känslor, utan består av ”the appropriate and rational reactions imputed to a particular typical position in the process of production” (ibid:51). Han skiljer detta från arbetares ”psykologiska klassmedvetande”, som är deras direkta medvetenhet och upplevelser av sin position i samhället. Denna uppdelning, samt den relaterade teorin om falskt medvetande - att vissa medlemmar ur arbetarklassen uppfattar sin position och sina intressen felaktigt - bygger på ett antagande om

möjligheten att avgöra vilket medvetande som är naturligt utifrån en given materiell situation. I denna studie har jag försökt att undvika detta antagande, och istället utgå från begreppet så som Wright använder det: "...in a more general way to designate all forms of class-pertinent consciousness regardless of its faithfulness to real or objective interests" (2000:385). Utifrån detta handlar analysen mindre om att skilja "sant" medvetande från "falskt" och mer om att identifiera de aspekter av medvetandet som har en tydlig *klasskaraktär*, det vill säga på något sätt handlar om klass (ibid:384). Jag har dock inte samma krav som Wright på att dessa tankar ska ha tillämpliga effekter, genom relaterade klassrelevanta praktiker, för att kunna tolkas som en aspekt av klassmedvetande.

För att fokusera och strukturera upp den etnografiska diskussionen kring klassmedvetande har jag använt mig av Rothmans modell för klassmedvetandets fyra former – även kallade nivåer – som han redogör för i boken *Inequality and stratification: Race, class and gender* (2002:197-212). Den första formen utgörs här av *class awareness*, som handlar om att se samhället som indelat två eller mer klasser. Den andra är *class identification*, där individer även placerar in sig själva i en klasstruktur – det vill säga identifierar sig med en klassposition. I denna form av klassmedvetande ingår även en idé hos individen om att det finns andra klasser utanför den egna. Efter detta följer *class solidarity*, en upplevelse av att dela värderingar och intressen med medlemmar i sin egen klass, men även av att andra klasser har andra intressen och värderingar. Den sista delen i Rothmans modell är *class action*, där individer handlar för att främja sin klass intressen. Denna sista del skiljer sig något genom att fokusera på praktiker snarare än upplevelser och idéer. I Rothmans förståelse av klassmedvetande-begreppet är detta lika centralt som de övriga aspekterna, men i min studie har klasspraktiker inte givits ett stort fokus, och det har heller inte funnits mycket relevant för detta ämne att hämta i mitt material. Därför har jag valt att exkludera denna beståndsdel i min analys, och använder mig endast av Rothmans tre första kategorier.

Medan Rothman har skänkt struktur åt min etnografiska diskussion har innehållet hämtat teoretiskt stöd från flera andra håll. I sociologen David Halles *America's working men* (1984), en etnografi över arbetare vid en kemifabrik i USA beskriver han bland annat tre olika identiteter som tillsammans utgör arbetarnas bild av sin egna position i klasstrukturen: en kopplad till arbetet, en till livet utanför arbetet och en identitet som amerikanska medborgare. Det är framförallt den arbetsrelaterade identiteten som blir relevant i mitt material. Halle kallar denna för 'working man' (ett uttryck många av arbetarna själva använder) och skriver att den består av två komponenter. *Den första* handlar om arbetets natur, som inkluderar några av följande kriterier: fysiskt arbete, smutsigt eller farligt arbete, monotont arbete, arbete i fabrik och en hög grad av övervakning från arbetsgivarens sida. *Den andra komponenten* utgörs av idéer om de som inte är working men, som att de inte gör något produktivt, att de är överbetalda eller att de helt enkelt inte gör något arbete alls (ibid:203-205). För att ytterligare fördjupa mig i denna form av klassuppdelning har jag använt mig av Poulantzas analys av den framväxande småbourgeoisin och uppdelningen mellan manuellt och intellektuellt arbete. Här utgår han från Marx beskrivning av uppkomsten av den *kollektiva arbetaren och den kapitalistiska socialisering av arbetet* där tankearbete och kroppsarbete – vilka egentligen är naturligt förenade i arbetsprocessen – skiljs åt och ställs i ett ”fientligt motsatsförhållande” till varandra. Det intellektuella arbetet legitimeras genom ett kunskapsmonopol hos de som utför det, som besitter en specifik form av vetande som inte är tillgängligt för arbetarna. Vidare får de som har arbetsfunktioner kopplade till kunskap ofta ansvar för att leda och övervaka de manuella arbetarna, vilket ger de intellektuella arbetarna ytterligare makt (1977:192-202). Min diskussion av gränsdragningar mellan fysiskt arbetande respektive tjänstemän och kontorsarbetare i denna studie grundas i denna teori samt Halles working man-begrepp och analys kring denna.

Tillsammans med dessa texter har jag till stor del lutat mig mot tidigare fallstudier på klass, arbetsplatser och fackförbund, som även utgör den tidigare forskning min uppsats relaterar till. Etnologen Björn Ohlssons

doktorsavhandling *Vi som stannade på Volvo* (2008) utgår från en historiematerialistisk, marxistisk teoretisk utgångspunkt och undersöker hur en grupp äldre industriarbetares erfarenheter från sina yrkesliv påverkar deras syn på arbete, fritid och framtid (i resterande arbetsliv och kommande pensionering). I socialantropologen Mona Rosendahl etnografi över arbetare vid en fabrik i Bodafors (1985) försöker hon att skapa en bättre förståelse för klassmedvetande som koncept genom att studera klassmedvetande i en vardaglig kontext. Även här utgår analysen från marxistiska begrepp, och visar på ett motsägelsefullt och skiftande klassmedvetande, samt hur olika faktorer påverkar dessa.

Denna studie har även tagit stöd i ett antal icke-etnografiska studier inom området: Sociologen Lena Karlssons avhandling *Klasstillhörighetens subjektiva dimension: klassidentitet, sociala attityder och fritidsvanor* (2005) baseras på telefonintervjuer såväl som enkäter och behandlar upplevelser av klasstillhörighet i Sverige. I Paulis avhandling *Rörelsens ledare: Karriärvägar och ledarideal i den svenska arbetarrörelsen under 1900-talet* (2012) utgår hon från sociologen Robert Michels (1911) studie av politiska partier och hans diskussion kring risken för ”förborgerligande” av den fackliga eliten, och analyserar idéer och praktiker i svenskt fackligt ledarskap. Detta är en av mycket få moderna teoretiska texter på ämnet, och har varit till stor hjälp vid min analys av fackliga representanters klassmedvetande.

Material och metod

För att svara på mina frågor har jag genomfört en fältstudie i ett fackförbund inom fastighetsbranschen – som jag för enkelhetens skull kallar *Fackförbundet* eller *förbundet* i min uppsats. Metoderna är kvalitativa och etnografiska: Jag har använt mig av deltagande observation, samtal och djupintervjuer för att försöka komma åt perspektiv, idéer och beteenden hos mina informanter.

Deltagande observation är, som Kathleen och Billie DeWalt (2011:10-11) poängterar, både en metod för datainsamling och ett analytiskt verktyg. Som

metod ger den viktig data som inte kan samlas in på andra sätt, och en större inblick i kontexten kring det fenomen som studeras, vilket kan användas vid tolkning och analys. Observationer kan även blottlägga praktiker som informanterna inte självmant skulle nämna under en intervju. I min studie har deltagande observation, i kombination med teoretisk litteratur om klass, varit speciellt viktigt för att komma åt den sista forskningsfrågan, om hur klass kan komma till uttryck utöver explicita samtal om begreppet. Observationerna har främst skett på förbundets medlemsutbildning och möten med klubbar på olika företag, men även på ett antal andra typer av möten och utbildningar (möte med förbundets Socialdemokratiska klubb, utbildningsdag för förtroendevalda, C.E). Eftersom jag inte arbetar inom Fackförbundets område, och inte kunnat bli medlem, har *deltagandet* i min deltagande observation varit begränsat. På den skala från *nonparticipation* till *complete participation* som DeWalt och DeWalt beskriver (2011:23) faller denna studie inom *moderate participation* – det vill säga, min närvaro har varit känd och jag har emellanåt interagerat med människor i fältet, men min roll har framförallt varit som tyst åhörare. Jag har till exempel inte deltagit i diskussioner på möten eller ställt frågor under utbildningsträffarna, utan framförallt talat med informanter under mingel innan träffar och under pauser. Detta är viktigt att notera då graden och formen av deltagande har en stor inverkan på vilken typ av material som samlas in (ibid:29).

Större delen av de samtal jag har haft med informanter har skett genom formella intervjuer. Kortare eller mer informella intervjuer är redan en del av deltagande observationen som metod. Dessa styrs inte i stor utsträckning av forskaren, utan fungerar mer som ett ledigt samtal där informanten får ta ledningen (DeWalt 2011:137-139). *Längre intervjuer* har använts för att på ett mer målmedvetet sätt fördjupa mig i upplevelser av fackligt arbete, klass och andra ämnen som dykt upp under fältarbetets gång. Intervjuer möjliggör att sätta sig in i informanternas upplevelser och perspektiv på en annan nivå än kortare informella samtal, med en högre nivå av detalj kring de frågor och begrepp som undersöks (McCracken 1988:9 & Skinner 2012:31-32).

Rent praktiskt har intervjuerna varierar något. De har varit mellan 30 och 50

minuter långa, och genomförts på Fackförbundets distriktskontor, caféer och snabbmatsrestauranger, samt i fikarummet på en informants arbetsplats. Av totalt elva djupintervjuer har två dokumenterats med anteckningar och resten spelats in för att sedan transkriberas.

Mycket av min analys utgår från dessa transkriberade intervjuer, medan observationer till stor del har använts för att formulera och finslipa intervjufrågor - bland annat genom att notera begrepp och uttalanden under fackliga möten och fråga mina informanter om dem senare. En annan skillnad mellan hur de två metoderna har använts är att jag under deltagande observationer aldrig försökt styra in ämnet på klass, eller nämnt att det är mitt fokusområde, medan jag i ett sent skede i flera intervjuer frågat direkt om begreppet. Halle menar att undersökningsfrågor som "What does social class mean to you?", såväl som andra frågor som innehåller olika klassbegrepp, sällan är så neutrala som de är tänkta, då orden bär med sig associationer som inte nödvändigtvis reflekterar hur arbetarna tänker och talar om klass i sina liv (202-203 & 230). Genom att börja med öppna frågor och undersöka begrepp som informanterna själva tar upp har jag försökt undvika denna effekt. Observationer har fungerat som ett sätt att få en fingervisning om vilka ämnen och uttryck som dyker upp spontant i det dagliga fackliga arbetet, vilket varit användbart vid tolkning och analysarbete för att försöka förstå betydelse och funktion av dessa.

Etisk hänsyn

Då det endast finns ett fåtal fackförbund i fastighetsbranschen i Sverige, och ett fåtal anställda vid respektives distriktskontor, är det svårt att helt dölja de kontorsanställda informanternas identitet, trots att jag använt mig av pseudonymer och undvikt att nämna fackförbundet vid namn. Jag bedömer dock att nivån av anonymisering är lagom för min studie, då den inte behandlar några särskilt känsliga ämnen, och informanterna har varit medvetna om svårigheten med anonymitet då de samtyckt till att medverka. Dessutom ingår det i deras arbeten att agera som representanter för förbundet. Jag har sett det som desto viktigare att skydda identiteten hos de informanter som inte är anställda av facket, speciellt som jag ställt

frågor om deras relation till arbetsgivare och kundföretag. Som tur är är det betydligt lättare att hålla dessa informanter anonyma. Utöver att byta ut samtliga personnamn har jag uteslutit de namn på arbetsgivare och kundföretag som kommit upp under studien.

Etnografisk diskussion

Class awareness

Informanterna i min studie använder sällan begreppet ”klass” (eller arbetarklass, medelklass, överklass, etc.) spontant, men uttrycker andra uppdelningar som jag tolkar som klassrelaterade. En av de mest använda kategoriseringarna är uppdelningen mellan chefer, tjänstemän och andra arbetare – och framförallt skiljelinjen mellan de två första kategorierna och den grupp arbetare som förbundets medlemmar upplever sig tillhöra. Min diskussion av denna uppdelning integreras i samtliga avsnitt av den etnografiska diskussionen, och tar avstamp i två uttryck som dykt upp under deltagande observation och intervjuer: *Vi/de på golvet* och *Kollektivare*. Endast ett fåtal av informanterna använder dessa uttryck, men många har ändå någon typ av förståelse av deras innebörd. När jag frågar om uttrycken beskrivs de med termer som ”utförarna”, ”de som arbetar fysiskt” och ”vi som arbetar”, och ställs mot chefer och tjänstemän. Mats förklarar golvets betydelse i det första uttrycket med att det handlar om de som är ”längst ner”.

Den kategori som målas upp här påminner om kategorin *working man* i David Halles studie av arbetare vid en kemifabrik i New Jersey (1984). Halles analys diskuteras mer under nästa avsnitt. Av intresse här är att idéerna kring *working men/working women*, och dess motsats tjänstemän, bygger på positioner i ett produktionssystem, och den uppdelning som där finns mellan ”blue-collar” och ”white-collar” (203) – alltså en form av klassuppdelning. Vidare kretsar den till stor del kring kriterier som fysiskt arbete, smutsigt arbete, att ”verkligen arbeta” och idéer om olika typer av arbete som återfinns även i mitt material. I Poulantzas analys av den framväxande småbourgeoisin och uppdelningen mellan manuellt och intellektuellt arbete belyses fler aspekter av dessa kategorier. Poulantzas beskrivning av hur det intellektuella arbetet legitimeras har även varit nyttig att ha i bakhuvudet då jag börjat undersöka informanternas tal om *sociala hierarkier* och *status*. Ämnet status (och skam) dyker upp i Gabrielas svar när jag frågar henne om att städa kontor under de kontorsanställdas arbetstid:

- Ja, det brukar funka faktiskt, gör det. Ja, man får tänka så att man gör ett jobb. Många skäms men, många vill inte synas, sen kanske...

- Varför tror du det är så? Alltså, att man känner att man skäms?

- Ja, det kanske, hela samhället gör så att man... För det första så, underbetalt. Hade man tjänat mycket mer så kanske det hade setts med bättre ögon, faktiskt. [...] Också alltså... När man hör folk... Det klassas på något sätt, tyvärr fortfarande, och det är ändå 2016...

I en senare intervju med Ingrid berättar hon att många uppfattar städjobb som förnedrande: ”Många tycker ju det att städ inte betyder något, det är inte värt något”. Båda dessa uttalanden handlar specifikt om städyrket, men det finns även tecken på att upplevelsen av statushierarkier är förknippade med mer generella uppfattningar om olika typer av yrken – som skiljelinjen manuella och intellektuella arbetare. Gabriela talar till exempel om skam i samband med att synas *inför kontorsarbetare*. Ingrid tar även upp status igen då vi talar om tjänstemän och kollektivare, och jag nämner klass:

Det har alltid funnits en löneskillnad på kollektivare, eller kollektivet, och tjänstemän. Men sen, statusen vet jag inte – ja alltså, det har alltid varit så att det finns en viss skillnad på status. Att generellt så ser människor upp till en tjänsteman. Tror jag.

Samtidigt som informanterna uttrycker en medvetenhet om att deras yrke värderas lägre av många påpekar flera att de själva inte skäms över det, med kommentarer som t.ex. ”Och jag vill faktiskt säga att städerska, det är inget fel att vara städerska. Jag är stolt att jag är städerska.”. Detta stämmer med Rothmans (2002:115-118) beskrivning av 'blue-collar workers' som stolta över sitt arbete, som de ser som viktigt och hederligt, men samtidigt högst medvetna om sin relativt låga position i statushierarkin. Att framhålla vikten av sitt arbete kan i sig vara ett uttryck för denna medvetenhet: Ohlsson beskriver det som en försvarsmekanism mot nedklassning av så kallade ”okvalificerade” yrken (2008:164). I Bourdieus analys av status och yrkespositioner blir relationen till klass än tydligare. Precis som Poulantzas talar han om legitimering av vissa yrkesgruppers position, men lägger större vikt på själva legitimeringsprocessen och inblandade institutioner. Bourdieu menar att status inte är en skild hierarki från klass, utan en form av *förklädd klass*. Statusgrupper bygger på klasskillnader, men sublimeras och legitimeras genom samhällets institutioner, och framförallt

utbildningsväsendet (1992:138-141). Idéer om framgång genom individuella meriter vävs in i rankningen och får statuspositioner att framstå som naturliga. Hos Bourdieu skapar status på det sättet en sorts *falskt medvetande* där klassintressena bakom statusgrupper döljs (Schwartz 1997:150-152). Från detta perspektiv blir mina informanternas tal om status, oavsett om de direkt kopplar det till klass eller endast ifrågasätter dess legitimitet, en form av medvetenhet om klassbaserade hierarkier i samhället – de har helt enkelt sett igenom dess statusförklädning.

Att uppmärksamma statushierarkier innebär dock inte nödvändigtvis att man uppfattar samhället som uppdelat utifrån *klass*. Flera informanter beskriver klass som ett synsätt hos vissa, där de ”klassar” andra, snarare än som en del av samhällets uppbyggnad. Ett exempel på detta är Karins svar när jag frågar om hon använder ordet ”klass”:

Som Moderaterna till exempel. De har en, där, de har en värdering av människor. Och det är väl egentligen, det är egentligen de som använder de begreppen. Öh... Och och, det syns ju i media, då är man ju tvungen att använda det, och då måste man också förklara det.

När Ingrid beskriver ”överheten”, som hon menar är den enda riktiga samhällsklassen, tillskriver hon dem en liknande syn: “[...] Att de kanske känner att de är lite förmer än andra, ibland tycker jag att de utstrålar lite den synen. Men sen tycker inte jag att det är någon skillnad egentligen på folk och folk.”. Detta påminner om Pekka i Ohlssons studie, som menar att ”Alla människor är likadana, men vissa har mer pengar så de *tror* att de är en klass högre än vi andra” [egen kursivering] (2008:221-222). Ohlsson tolkar detta som ett uttryck för medvetenhet om klass som social hierarki, samt normer om rättvisa och jämlikhet hos arbetarklassen – men jag skulle säga att det även kan vara ett uttryck för att informanterna ser själva *begreppet* klass som en form av social konstruktion där människor rangordnas och värderas. Ohlsson beskriver även senare hur vissa informanter upplever klassbegreppet som negativt, eftersom *klassamhället* är något negativt (237). Detta skulle kunna förklara varför många av mina informanter med självklarhet lyfter frågor om hierarkier på arbetsmarknaden, men ställer sig mer tveksamma när jag direkt frågar dem om klass.

Klassteoretikers förståelse av begreppet är inte nödvändigtvis samma som människor utgår från i vardagligt tal. En annan faktor som kan bidra är den förbättrade levnadsstandarden för arbetare i Sverige. När jag tar upp orden klass, arbetarklass och medelklass med Ingrid kommenterar hon:

*Den tror jag har suddats ut väldigt mycket, det här med klassindelning.
Därför att kollektivare, vanliga, alltså vi vanliga som jobbar – vi har villor,
vi har bostadsrätter. Det behöver inte innebära längre att vi bor i hyreslägenheter
i någon förort, utan nu kan ju vem som helst ha en villa, oftast.*

Rosendahl beskriver denna samhällsförändring i termer av en förskjutning från tydliga externa ojämlikhetsfaktorer till mer subtila klasskillnader. Hon beskriver hur den ojämlikhet som kvarstår, t.ex. på arbetsplatsen, förklaras i en egalitär retorik och en föreställning om lika möjligheter, som till viss del accepteras av arbetarna (1985:2-4 & 12).

Parallellt med de skeptiska eller ambivalenta svar jag beskrivit ovan finns även ett antal som snabbt fastslår att samhället är uppdelat i klasser. Mats säger till exempel att han inte använder begreppet själv, men ”ja, men det är ju liksom det vi är. [...] Vi är en klass. Vi är olika klasser. Så är det ju”. Reyna, som är den enda jag direkt frågar om förekomsten av klasser, svarar enkelt ”Ja. Det finns det.” och beskriver skillnader i materiella tillgångar och inflytande hos olika människor. Elena är mindre entydig. Hon ställer sig oförstående till personer som nöjer sig med att vara städare, då de kan utbilda sig till något annat om de vill - vilket speglar idéer om lika möjligheter i samhället, som används för att argumentera mot klassteori. Det blir dock tydligt att Elena ändå ser samhället som uppdelat i klasser då jag får läsa en uppsats från hennes svenska-kurs om hur klassbakgrund påverkar elevers framgång i skolan, där hon använder både Marx och Bourdieu till sin analys. Informanterna har olika perspektiv, men även enskilda informanter har komplexa och emellanåt till synes motsägande idéer om klass – något som genomsyrar deras tal om både klass i samhället och den egna relationen till klass. Jag återkommer till denna flertydighet i nästa stycke.

Det är även möjligt att ordet ”klass”, som hos Halles informanter, förknippas med livsstil och materiella tillgångar snarare än arbete (1984:220). Här fångas då inte den andra samhällsbilden, som kretsar kring arbete, och där identiteter som kollektivare förekommer, men ”arbetarklass” används desto mer sällan. Om informanterna uppfattar denna sfär som mindre tydligt uppdelad än arbetsplatsen kan detta ge en bild av ett mindre stratifierat samhälle. Detta stämmer även med Ohlssons beskrivning av sina informanters syn på klassbegreppet som ”ganska diffus” när han frågar om det, men desto tydligare när de relaterar det till förhållandet till cheferna, eftersom klassförhållandena blir synligare på arbetsplatsen (2008:223-224).

Class identification

Enligt sociologen Göran Cighén har klasskamp retorik blivit allt mindre vanligt och företag talar hellre om ”medarbetare” än arbetare och tjänstemän, vilket leder till att klassgränserna suddas ut på den språkliga nivån (2001:13-14). Denna bild stämmer till viss del överens med mitt material. Två av informanterna i min studie använder ordet ”arbetare”, men inte för att beskriva sig själva eller andra medlemmar. ”Arbetarklass” används endast självbeskrivande av en informant. Vad som däremot är vanligare är tidigare nämnda kategorier, där man talar om ”vi som arbetar”, ”vi på golvet” eller kollektivare (alla uttryck för samma typ av grupp) respektive tjänstemän. Jag har redan beskrivit hur upplevelsen av arbetsmarknaden och samhället som uppdelade mellan kollektivare och tjänstemän kan förstås som en form av klassindelning. Här fördjupar jag mig i hur den första kategorin kan förstås som *klassidentitet*.

I Halles beskrivning av identiteten working man ingår kriterier som att utöva fysiskt arbete, smutsigt arbete, övervakning från arbetsgivare eller att arbeta i fabrik. Flera av dessa teman förekommer i Annelis beskrivning av ”vanliga människor”, där jag för första gången stöter på uttrycket *på golvet*:

När jag frågar vad vanliga människor är beskriver hon dem som 'vanliga medlemmar', sådana som är 'på golvet'. Hon ställer det mot skolade politiker, och säger att ett mål med facklig-politisk samverkan är att ha människor som arbetat på en arbetsplats på politiska positioner (orden arbetat och arbetsplats betonas i talet). Människor som vet hur det är att arbeta, som vet hur det är att använda stämpelklocka, känna sig övervakad, ha arbetskläder och arbeta i en skitig miljö eller en miljö där det är mycket rop och ljud.

(Fältanteckning)

Annelis beskrivning av arbete kommer sannolikt från hennes egen erfarenhet av att jobba i en Volvofabrik, men är tänkt att beskriva en bredare kategori av arbete som även medlemmarna i Fackförbundet faller inom. Betoningen av *arbeta* och *arbetsplats* antyder att hon menar att detta verkligen är arbete, på ett annat sätt än det som de skolade politikerna har erfarenhet av. Ett annat exempel är under en utbildningsträff där en handläggare från Försäkringskassan talar. Under ett samtal om sjukskrivningar beskriver en medlem, Diana, lokalvård som *tufft*

arbete, med en gest för att visa på smärta i axlarna, och lägger sedan till, riktat till handläggaren: ”Ni sitter bara på era rumpor och klickar, klickar, klickar”. Här går en klar skiljelinje mellan de som arbetar hårt med sin kropp och de som kan sitta ”på rumpan” en hel arbetsdag – det vill säga kontorsarbetare. Få informanter uttrycker sig lika kritiskt som Diana om tjänstemän, men spår av hennes syn på kontorsarbete syns i de ord som används för att beskriva kollektivare: ”vi som gör jobbet”, ”vi som arbetar”, ”utförarna”. Halle beskriver liknande idéer hos sina informanter som ”the 'productive labour' aspect” i working man-konceptet (1984:206). Det är inte produktivt arbete enligt Marxs definition, där, som Poulantzas sammanfattar det, ”Produktivt arbete [är] det som som direkt skapar mervärde, bildar kapital och utbyts mot kapital” (1977:171), utan en mer generell syn på visst arbete (oftast fysiskt) som mer användbart och nyttigt. Min förståelse är att det är denna typ av skiljelinje mina informanter drar, då de beskriver sitt arbete med liknande termer.

Ytterligare en skiljelinje mellan de två grupperna utgörs av deras olika positioner i arbetsplatsernas hierarkier. Karins förklaring av vilka som ingår i gruppen 'vi på golvet' illustrerar hur denna uppdelning delvis är förbunden med idén kring vem som utför det verkliga arbetet:

'Vi på golvet', det är ju, ja, alla som arbetar med produkten. Alltså inte arbetsledare, nej. Så om vi använder det för städare så är det alla som städar, inte arbetsledare eller chefer då – eller gör man Volvobilar så är det alla som gör Volvobilar, inte de som talar om vem som ska göra vad.

Arbetsledare kan inte vara medlemmar i Fackförbundet, och Reyna förklarar detta med deras ledande funktion: ”Om, för det är så här: Chefen. [Placerar handen, rak, i höjd med sitt toppen av sitt huvud]. Sen teamledare [Flyttar handen en bit ner längre ner]. Och gruppleadare [Flyttar ner handen ytterligare]” (”chefen” betyder här arbetsledare). Teamledare har inte heller hand om löner, deras uppdrag är ofta tillfälliga och de fortsätter vara städare under tiden. Gränsdragningen är alltså långt ifrån godtycklig. De olika anställningsformerna skiljer sig inte endast genom olikartade uppdrag och inkomst, utan uppfattas även medföra olika typer av *intressen* till följd av ens position och ansvarsområde.

Relationen mellan facktillhörighet och klass kan beskrivas genom att tala om hur position och yrkeskategori avgör medlemskap, men förhållandet kan också beskrivas från motsatt håll:

Fackligt medlemskap som klasskiljande. Kjellberg beskriver gränserna mellan arbetar- och tjänstemannafack i Sverige som ovanligt tydliga, samtidigt som arbetarfacken sedan tidigt haft som ambition att organisera alla sorters anställda inom kategorin arbetare (2002:233). Även Ohlsson tar upp uppdelningen mellan arbetare och tjänstemän i svenskt fackorganisering, och menar att facklig tillhörighet på detta sätt blir en *klasskiljande linje*. När en person går från arbetare till tjänsteman, till exempel, sker detta både genom en förändrad anställningsrelation och genom förändrat fackmedlemskap (Ohlsson 2008:234). Såväl som medlemskap i Fackförbundet kan sägas vara avgränsat utefter en klassmässig linje, kan alltså själva dessa gränser definiera klasstillhörigheten för fackmedlemmar. Ytterligare ett samband mellan klassrelaterade kategorier och facklig tillhörighet finns i själva uttrycket ”kollektivare”. Ingrid, som först nämner det för mig, säger att hon inte vet var ordet kommer ifrån, medan Mats och Reyna båda nämner kollektivavtal då jag frågar dem om det. Tjänstemannaförbundet skriver vanligtvis tjänstemannaavtal – kollektivare är alltså per definition inte tjänstemän, utan tillhör arbetarförbundet inom LO. Samtidigt är Karins beskrivning av hur hon använder ordet och vilka som ingår i gruppen kollektivare ungefär densamma som Mats och Reynas beskrivningar, vilket talar för att uttrycket har en vidare betydelse utanför sitt fackliga ursprung – som en beskrivning av en viss typ av arbetare. I detta uttryck hänger klass och facklig tillhörighet inte bara ihop, utan gränsen mellan de två formerna av kategorisering suddas ut.

I en kontext där klass främst tar sig till uttryck genom en uppdelning mellan fysiskt arbetande och kontorsarbetare blir klassidentiteten hos de anställda på Förbundets regionkontoret en komplex fråga. Under fältstudien talar fackanställda sällan om det fackliga arbetets natur i förhållande till medlemmarnas eller sina egna tidigare jobb, och jag uppmärksammar själv frågan först efter att ha observerat följande korta utbyte under en av utbildningsträffarna:

En medlem börjar gäspa, och Ingrid frågar om hon är trött. Costas kommenterar "Men de har varit uppe sedan fyra, så det är inte konstigt". Ingrid svarar honom att hon har varit uppe sedan tio i fem men är vaken ändå, och lägger till 'Men jag har haft ett lätt jobb idag. Jag har suttit på min akter och pratat i telefon hela dagen.'
(Fältanteckning)

Här finns samma typ av beskrivning av kontorsarbete som i Dianas kommentar till handläggaren från Försäkringskassan några dagar senare. Ingrid säger inte att hennes jobb

alltid är lika ”lätt”, men hennes kommentar uppmärksammar ändå en skillnad mellan henne och de andra medlemmarna i rummet, som troligtvis aldrig har en hel arbetsdag då de sitter stilla (Under den första utbildningsträff jag besöker berättar Reyna om ett läkarintyg en medlem fått där det står ”kan arbeta sittande”. ”Arbeta sittande, kan ni tänka er det?” säger hon skeptiskt och får instämmande skratt från medlemmar).

Jag frågar om övergången från städare eller fastighetsskötare till fackligt anställd i några av mina intervjuer, för att se hur informanterna själva upplever det. Reyna, som fortfarande arbetar som städare en månad varje sommar, börjar med att beskriva skillnaden att svara inför en chef och inför förbundets medlemmar, men tar även upp den fysiska aspekten: ”Fackligt är här [Pekar på sitt huvud]. Fysiskt också – man ibland köra här, köra där och så [Pekar åt olika håll i lokalen]. Men städa är kroppen [Gör en gest mot sin överkropp]”. Även om detta sägs för att förklara att hon saknar att röra på sig snarare än som en beskrivning av Reynas yrkesidentitet stärker det bilden av den uppdelning som finns i samhället mellan manuellt och intellektuellt arbete, samt att detta är något som informanterna själva kategoriserar personer och arbeten utifrån. Mats beskriver en gradvis övergång, då han inte hade arbetat som fastighetsskötare på länge när han fick sitt nuvarande uppdrag. Något som däremot var en större omställning var att bli arbetsledare med ansvar för personal och lönesättning, vilket de fackliga utbildningarna inte hade förberett honom på:

Det är i alla fall inget som man är förberedd på innan. Utan alla utbildningar, allting, det bygger på rollen som ombudsman, förhandling, ledare i organisationen, förtroendevald och så. Men väldigt lite om arbetsledarskap och så där. Så det är – men å andra sidan så har vi ju mött dem i våra roller, så vi vet ju ändå vad det är.

De arbetsledare Mats hänvisar till här är arbetsledare på företagen som förbundets medlemmar är anställda hos – Mats roll inom Fackförbundet jämförs alltså här med de chefer och tjänstemän Mats representerar medlemmarna inför. När jag frågar Mats vilken klass han identifierar sig med svarar han dock arbetarklass: ”Ja det blir ju lite märkligt så att då identifierar jag ju mig faktiskt med arbetarklass, och det är ju lite märkligt, för inkomstmässigt så är det ju inte den klassen, som jag kanske identifierar mig med.”. De andra informanterna i min studie som arbetar på kontoret använder inte klasstermer för att beskriva sig själva, men uttrycker regelbundet en identifikation med sina gamla yrken, eller med ett gemensamt ”vi” tillsammans med övriga medlemmar. Under min intervju med Ingrid berättar

hon att hon varit borta från städyrket i tjugo år, men när hon talar om en väninna som uttalat sig negativt om städyrket säger hon ”Och det störde mig så, för att mitt jobb - mitt yrke är fortfarande lokalvårdare tycker jag - alltså jag tycker att det är ett jättebra jobb”. I Karlssons studie beskriver hon en kategori individer som enligt hennes kriterier objektivt hör till medelklassen, men identifierar sig med arbetarklassen (Karlsson 2005:40-42). Jag har inte definierat eller undersökt objektiv klass i min studie och kan alltså inte uttala mig om informanternas objektiva klasstillhörighet, men anser ändå att Karlssons idéer om analys av motsägelser i identifiering med olika klasspositioner är användbara här. Karlsson menar att det faktum att den subjektiva klasstillhörigheten skiljer sig från den objektiva inte behöver ses som ett uttryck för falskt medvetande eller som ett problem. Det intressanta är snarare att ”...se vilka faktorer som påverkar känslan av klasstillhörighet och vilken betydelse denna känsla har för individens attityder och handlande” (ibid:41). Den angelägna frågan i den motsättning H beskriver mellan sin definition av klass utifrån den objektiva faktorn lön och sin subjektiva klassidentitet är alltså inte huruvida detta utgör ett ”falskt” medvetande, utan *vad* som får honom att identifiera sig på det sätt han gör.

En av faktorerna för subjektiv klasstillhörighet som Karlsson tar upp är klassbakgrund, som har stor betydelse för samlad klassidentitet, och även kan utgöra utgångspunkten för klassidentiteten hos personer som bytt objektiv klasstillhörighet – det vill säga att de fortfarande identifierar sig med en klass de haft tidigare (2005:87 & 44). Då informanterna i min studie identifierar sig med sitt tidigare yrke kan det vara ett tecken på hur viktiga tidigare erfarenheter är för deras identitet. Det är även något som förenar många av de heltidsanställda medlemmarna – av mina informanter är det bara Anneli som inte varit städare eller fastighetsskötare tidigare, och hon kommer istället från Volvo, ur bilden av *arbete på golvet*. Exempel på hur övergången från ett sådant arbete till kontorsarbete kan påverka klassidentiteten finns i Ohlssons studie, där han intervjuar flera tjänstemän på Volvo som tidigare arbetat i produktionen, och beskriver ett komplext förhållande mellan objektiv och subjektiv klasstillhörighet. En av informanterna säger att hon möjligtvis bytt klass från arbetarklass till medelklass, men att hon ändå inte gjort det i ”själ och hjärta”, vilket Ohlsson menar visar på att sociala och kulturella faktorer kan vara viktigare för klassidentiteten än ekonomiska. Det viktigaste för henne är att hon kommer från det ”tuffa löpande bandarbetet” (2008:235). Utöver vikten av individers bakgrund ser vi här även spår av idéerna om ”tufft arbete”, som är en del av den kategori med manuella arbetare som många av mina

informanter identifierar sig med. Ohlssons informants kommentar, samt mina informanternas fortsatta identifiering med sina tidigare yrken, antyder att det viktigaste för identiteten som arbetare eller kollektivar skulle kunna vara *erfarenheten* av sådant arbete - att vara en sådan vanlig person som Anneli beskriver, som "vet hur det är att arbeta".

En annan faktor som påverkar klassidentiteten är kontext. Som Martinsson påpekar: "Konstruktioner av mening och betydelser är inte en harmonisk och entydig process" (2006:28). I hennes studie visar detta sig genom att informanterna både förstår sig själva som del av en klass med intressen i konflikt med arbetsgivaren, och som del av ett lag med chefen som coach - och vilken diskurs som dominerar för tillfället kan bero på situationen (ibid:23-29). På ett liknande sätt beskriver Karlsson klassidentiteten som något som för många är en "passiv identitet", som det krävs särskilda händelser eller sammanhang för att aktivera (2005:38 & 64), och Ohlsson beskriver hur klass "händer" i vardagen hos arbetarna i hans studie, till exempel vid företagsbeslut som uppfattas som negativa, eller upplevd nedvärdering från chefernas sida (2008:224-225). Alla dessa texter har gemensamt att de exempel de lyfter där klassidentiteten aktiveras är kopplade till arbetsplatsen, vilket även stämmer med Rosendahls påstående att arbetares klassposition är tydligast för dem i deras arbetssituation (Rosendahl 1985:30).

Jag har inte kunnat observera mina informanter som arbetar som städare eller fastighetsskötare på sina arbetsplatser. Däremot har jag observerat samtal om konflikter med arbetsgivare, och den tydliga uppdelning som där finns mellan arbetstagare och arbetsgivare. Dessutom är det tydligt att de klassrelaterade identiteter jag beskrivit i mitt material, förutom att vara definierade utifrån arbete, åberopas som mest då arbetsförhållanden och relationer med chefer diskuteras. De skilda kontexterna kan handla om olika situationer eller platser, men de varierande kontexterna kan även bestå av olika förståelser av klass. Rothman skriver att amerikaners subjektiva klasstillhörighet avgörs utifrån flera olika dimensioner, så som typ av arbete, inkomst, livsstil, och ens klassposition i en av dimensionerna behöver inte överensstämma med positionen i en annan dimension (2002:210). Hos Halle finns en liknande analys av hur arbetarna identifierar sig utifrån arbete respektive inkomst (1984:221-222). Mats beskrivning av klass som en lönefråga, för att i nästa stund berätta att han själv identifierar sig med en annan klass än den hans lön skulle placera honom i, tyder på att han har en mångdimensionell och flertydig förståelse av klasstillhörighet, där inkomst endast är

en av flera kriterier som denna kan baseras på.

Tillsammans med bakgrund och kontext spelar även ideologi en viktig roll. Enligt Karlsson är det inte främst klasskillnader som är förutsättningen för utvecklandet av en klassidentitet, utan ”hur klass förbinds med ideologi” (2005: 36). Detta argument utgår bland annat från Svallfors analys av *politisk artikulering*, då organiserade intressen förbinder klass med politik, antingen genom att tilltala politiska subjekt på arbetets grund (som till exempel partier som utmålar sig som ”arbetarnas parti”) eller genom att fästa ett tydligt klassinnehåll vid politiska reformer. På detta sätt kan man påverka de tolkningsprocesser genom vilka aktörer bildar en känsla av vilka de är och vad som ligger i deras intresse (Svallfors 2004:39-40). Här kan man dra paralleller till Fackförbundet, vars hela organisation är uppbyggd för att tillvarata arbetstagares intressen, och där medlemmar såväl som potentiella medlemmar tilltalas och omtalas utifrån kategorier grundade i arbete, framförallt då de försöker inspirera till större fackligt engagemang. Mats inleder till exempel ett möte med anställda på ett lokalt städföretag med att uppmuntra dem att gå med i förbundet och bilda klubb, med motivationen att de har en speciellt utsatt position på arbetsmarknaden, som vissa arbetsgivare utnyttjar: ”Tyvärr tillhör ni den grupp som blir uppsagda mest”. Här åberopas arbetsrörelsens ideologi, där intressekonflikter mellan arbetstagare och arbetsgivare, och vikten av solidaritet mellan arbetare, står i centrum (Rosendahl, 1985, s.30).

Ideologi kan även vara en av orsakerna till att fackligt aktiva framhåller sin bakgrund till den grad de gör. I avhandlingen *Rörelsens ledare* beskriver Petra Pauli ett ledarideal med lång historia inom den svenska fackliga rörelsen, där klassbakgrund och klassmedvetande används för att motverka ett ”förborgerligande” av arbetarrörelsen samt skapa samhörighet med medlemmarna. Trots att fackliga ledare övergår från kroppsarbete till tjänstemannaarbete, och börjar umgås i mer ”borgerliga kretsar” förväntas de hålla fast vid de erfarenheter och värderingar de fått som medlemmar av arbetarklassen. Det är genom detta de får förtroende och legitimitet i rörelsen. Tillsammans med idealism och lojalitet till rörelsen får klassmedvetande här en avgörande betydelse för att hålla samman hela den svenska arbetarrörelsen (Pauli, 2012: 99-104). Även Kjellberg tar upp sambandet mellan enighet och avstånd från andra grupper, då han skriver att ”Med mer oklara gränser försvagas också grunden för sammanhållning inom var och en av grupperna” (2002:238), men kopplar inte detta till vare sig fackligt ledarskap eller klassmedvetande. Tillsammans med Paulis analys

blir bilden mer komplicerad. Uppdelningen mellan LO och TCO, till exempel, är svår att bibehålla om ledarna inom LO och dess olika förbund uppfattas som tjänstemän eller medelklass. Nuvarande indelning upprätthålls alltså inte endast genom att markera gränserna utåt, mot andra fackorganisationer, utan även genom att motarbeta gränsdragningar inom fackförbunden - bland annat genom att medvetet kultivera en klassidentitet som består oavsett förändringar i position eller arbetsuppgifter.

Class solidarity

I förra stycket föreslog jag att klassmedvetande och klassidentitet spelar en betydelsefull roll i skapandet av sammanhållning inom LO-förbunden. I detta avsnitt fokuserar jag på sammanhållningen, eller som Rothman kallar det: Klassolidaritet. Klassolidaritet handlar om att ha en känsla av enighet och delade intressen med medlemmar i samma klass. I andra änden av klassolidaritet finns även en uppfattning om att det finns andra klasser, med andra intressen (Rothman 2002:197). Uppfattningar om gemensamma intressen blottläggs bland annat då jag frågar mina informanter om uppdelningen mellan fackförbund. Efter att Reyna förklarat varför gränsen för medlemskap i förbundet går vid just arbetsledare frågar jag om hon tror att det är viktigt att det finns olika fackförbund för ledare och övriga anställda:

Ja. Jag tycker det. För vi har olika... frågorna. Vi har olika - ja, behov, ska man säga.

Ledarna ska fokusera på hur ska han leda och hon kan inte, han kan inte se vår vardag.

Om vi har samma fackförbund, ledare och vi vanligt, då kommer deras frågor bara.

Pauli (2012) beskriver klassintresse som en viktig anledning att fackliga ledare inom LO sedan länge rekryterats från produktionen. Arbetarnas gemensamma erfarenhet av att ”utifrån produktionsförhållandena definieras som arbetare” anses vara grunden i deras gemensamma intressen. För att kunna ta tillvara arbetarnas intressen behöver de fackliga representanterna alltså ha denna erfarenhet (77-79). Det är även därför det finns en oro över ”förborgerligande” av fackliga ledare - om de inte identifierar sig med arbetarkollektivets värderingar och position längre kan de i värsta fall komma att representera sina egna, eller arbetsgivarnas, intressen istället för arbetarnas (ibid:100-101 & 118). I Reynas citat ovan syns det att även lokala klubbar och avdelningar inom fackförbund kan känna ett behov av att skydda sig mot inflytande från grupper de upplever har andra intressen. Medan fackliga ledare har makt inom fackrörelsen till följd av sitt fackliga uppdrag så beskriver Reyna det som att chefer och arbetsledare riskerar att få allt för mycket makt inom facket på grund av sin position *utanför* det – på arbetsplatsen och i samhället. Många tycker att chefen är klok och utbildad och ”vet bättre”, och vågar dessutom inte protestera om chefen är där, menar hon: ”Så om vi har samma facket, alla ska gå på samma möte, så de kan inte säga vad de vill”.

Det är inte bara gränsen mellan ledare och övriga anställda som uppehålls, utan även gränserna mellan LO-förbund och tjänstemannaförbund. Ingrid anser till exempel att alla LO-förbund borde slå sig samman till en enda organisation, med olika grenar för de olika yrkesgrupperna, och när jag frågar vilka som ska vara med där svarar hon ”Alla. Alla – förutom tjänstemannaförbunden då. De kan ju bilda ett eget. De har ju redan tjänstemannaförbund. Men alla... kollektivare då. [Skrattar]”. Hon menar att de borde organisera sig på var sitt håll, då det är skillnad på att vara tjänsteman och ”arbetstagare” och grupperna har olika juridisk status – vilket troligtvis syftar till deras skilda anställnings- och avtalsformer. Det är intressant att ordet kollektivare här kopplas till fackförbund och avtalsformer, trots att Ingrid inte känner till begreppets ursprung. Ännu en gång grumlans gränserna mellan facklig tillhörighet och organisation respektive klass. Dessutom återkommer den skarpa gränsdragningen mellan ”white collar” och ”blue collar”, som här förblir intakt även när samtliga yrkesgrupper inom de två kategorierna slås ihop.

Rothman, som i sin analys utgår från USA:s befolkning, menar att denna andra sida av klassolidaritet är ovanlig. Arbetare upplever ofta någon sorts gemenskap med varandra, baserad på värderingar och liknande livssituationer, men det går sällan så långt att de upplever att olika klasser har motstridiga ekonomiska eller politiska intressen. Det är istället vanligare att känna att klasser har ”divergent but not incompatible interests” (Rothman, 2002:202). I mitt material finns många exempel på informanter som uttrycker att olika (klassbaserade) grupper har skilda intressen såväl som som perspektiv som påminner mer om det som Rothman beskriver. Den första utgångspunkten är kanske tydligast då de talar om facket och facklig bildning i termer av att lära sig att inte bli *lurad* eller *utnyttjad* av arbetsgivare, som Reynas uppmaningar under en utbildningsträff, om arbetstagares ansvar att kunna reglerna och säga ifrån när arbetsgivaren bryter mot dem: ”*Annars är det ju vårt fel att vi blir utnyttjade. Om vi låter dem utnyttja oss*”. I sådana uttalanden är det underförstått att de två gruppernas intressen inte alltid är kompatibla, och fackmedlemmars uppgift är att värna sina intressen gentemot arbetsgivarna.

Parallellt med detta finns till exempel Farrah, som berättar att hon i konflikter gärna vill lägga sig mellan arbetsgivare och ”de som jobbar”, och försöka hjälpa båda två. När jag frågar henne om hon tror att det går att hitta lösningar som passar båda parterna svarar hon: ”För mig det beror på hur du pratar, hur du ställer fråga. [...] Så, vissa de vill bara bråka med

arbetsgivaren, men det är inte, för mig det är inte den.”. Ingrid menar att det går att hitta bra gemensamma lösningar om man är ”lite kreativ”, och inte låser sig i sina roller – och har man en öppen relation med arbetsgivare kan man ofta hitta en lösning innan det blir konflikt. Flera informanter ger uttryck för en liknande kompromissbetonad inställning till förhandling, men medlemmar kan även uppfatta det som negativt när interaktioner mellan fackliga representanter och arbetsgivare är alltför kamratliga, något Ingrid är medveten om: ”Ja du kan väl gå ut och fika med chefen, det stör inte mig ett dugg så. De som däremot kan störas, det är väl andra medlemmar då, 'Jaha, nu är facket ute och äter med chefen' då”.

Medlemmars synpunkter på fackliga representanter som fikar med chefer påminner om förhållningssättet bland Ohlssons informanter, där man som arbetare inte bör ”komma för nära” ledningen. Ohlsson beskriver hur en anställd som har ett kamratligt förhållande till chefspersoner på arbetsplatsen väcker uppståndelse bland de andra när de ser henne interagera med cheferna, och relaterar detta förhållningssätt till uppdelningen mellan ”de – cheferna” och ”vi – arbetarna” (2008:224). I Rosendahls studie syns hur dessa gränsdragningar kan fungera inom ett fackförbund, där relationen mellan aktiva fackmedlemmar och representanter respektive ”rank-and-file members” (vanliga medlemmar) redan är spänd på grund av den första gruppens ledande roller. Enligt henne upplever arbetarna till större delen att fackförbundet är *deras* organisation och representerar *deras* intressen, men i vissa situationer kan de känna att representanterna är för avskilda från dem, och för nära företagen, och gör som företagen vill istället för att se efter medlemmarna. De representerar facket, men inte arbetarkollektivet (Rosendahl, 1985:95). Detta tar sig bland annat till uttryck under en konflikt då fackliga ledare väljer kompromiss över konflikt med arbetsgivare (ibid:138-139).

När oro över relationen mellan fackliga representanter och företag uttrycks utgår medlemmarna från att arbetsgivare och arbetstagare inte har kompatibla intressen – det finns alltså en ”perception of other classes with divergent values and interests”. Det finns även en antydning att fackliga ledare skulle kunna tillhöra en ”annan” grupp, eller i alla fall riskerar att glida ifrån fackets kollektiva intressen - liknande idéerna om förborgerligande som Pauli beskriver. Pauli kopplar även detta till *förtroende*. Samhörighet baserad på liknande ideal, intressen och identitet är enligt henne viktigt för att skapa förtroende för ledarna i den svenska fackrörelsen (2012:102). Att närhet till arbetsgivare kan leda till brist på

förtroende hos medlemmar märks i Dianas kommentar då en annan mötesdeltagare nämner att man kan ha med en facklig ombudsman på möte om sjukersättning med Försäkringskassan: "Det hjälper inte. Facket och arbetsgivaren jobbar tillsammans", säger hon och håller upp ena handen med två fingrar tryckta tätt emot varandra för att visa hur nära de två är. Detta är även ett exempel på hur fackmedlemmar emellanåt kan uppleva facket som avskilt från dem själva, och representanterna som representanter för organisationen snarare än arbetstagarnas kollektiv.

Även om medlemmar ibland kan uppleva klyftor inom facket så används kollektiva termer dock (som att tala om alla medlemmar som ett "vi" med gemensamma intressen) flitigt och många informanter framhåller vikten av att arbeta tillsammans och ha utbrett medlemskap på arbetsplatserna för att stärka förbundet som organisation – på ett liknande sätt som representanter när de framhåller gemensamma intressen vid försök att motivera till högre eller mer engagerat medlemskap. Mats beskriver även detta som själva poängen med fackförbund: "Poängen är ju att man tillsammans faktiskt är stöddigare, starkare och att man på det viset faktiskt kan påverka sin egen situation och vardagsliv och så. Det är väl den stora poängen".

Avslutning

Medlemmarna i Fackförbundet använder få klassbegrepp, och då jag själv valt att till stor del undvika att nämna ”klass” till informanterna resulterar det i ett material där klass sällan behandlas explicit. De ”mer implicita” sätt som den sista underfrågan fokuserar på utgör således även en stor del av diskussionen utifrån övriga frågor om klassers betydelse och relationen mellan klass och fackligt arbete. De tre främsta formerna av implicit klassretorik hos mina informanter är tal om status, kategorierna *kollektivare* och *tjänstemän* samt tal om förhållandet mellan arbetsgivare och anställda.

Informanternas resonemang kring statusskillnader är tvetydiga. Å ena sidan uppmärksammar och kritiserar de dessa, vilket kan tolkas som en form av klassmedvetande där klass, i form av status, tillskrivs betydelse i samhället – utifrån Rothman *class awareness*. Å andra sidan kan det vara ett uttryck för en mer begränsad syn på vissa personer som nedvärderande, en fråga om attityd snarare än klass. Uppdelningen mellan kollektivare och tjänstemän är något mer enhetlig. Denna bygger både på gruppernas skilda anställningsvillkor och på idéer om olika typer av arbete – fysiskt eller intellektuellt – och genomsyrar allt ifrån informanternas klassidentitet till deras syn på fackligt arbete. Många av informanterna beskriver sig själva som de som gör (det hårda) jobbet, medan chefer och tjänstemän har mindre slitsamma jobb, eller knappt gör något alls. I den fackliga världen skils dessa åt, och åtskillnaden verkar uppfattas som viktig av informanterna, då de anser att grupperna har olika intressen - vilka mellan raderna kan läsas som klassintressen. Denna syn på gruppernas skilda intressen kan tolkas som en form av *klassolidaritet*. Det visar även på hur den fackliga tillhörigheten kan vara avgörande för *klassidentitet*.

Det märks kanske allra tydligast hos förbundets heltidsanställda representanter, vars arbetsuppgifter och inkomster ger dem mer gemensamt med tjänstemän, men som identifierar sig med de övriga medlemmarnas gemenskap. En annan faktor som spelar in här är representanternas bakgrund. De har alla haft fysiska arbeten innan, och det kan vara denna erfarenhet, snarare än nuvarande anställning, som avgör klassidentitet och perspektiv på samhället – eller i alla fall förväntas göra, för att de ska kunna bibehålla sin legitimitet som representanter för medlemmarna. Lyckas de inte med detta, eller ger intrycket av att vara på alltför vänskaplig fot med arbetsgivare, kan detta leda till missnöje och misstro hos medlemmarna. Fackmedlemmarna betonar på detta sätt gränsen mellan anställda och chefer

kanske ännu mer än den mellan tjänstemän och kollektivare - och ger uttryck för en intressekonflikt mellan de två. De talar även om att bli ”utnyttjade” av arbetsgivare, och ser facket som en medel för att undvika detta. Samtidigt finns det hos många en kompromissvilja och tro på lösningar som passar alla parter.

Även om teman och idéer återkommer så ter sig informanternas perspektiv på klassrelaterade frågor något splittrat i mitt material. Det skiljer sig mellan olika informanter, men vad som kanske är mer komplicerande – och intressant – är att även enskilda informanter ger uttryck för idéer som till synes motsäger varandra. Samma informanter som beskrivit en tydlig uppdelning mellan kollektivare och tjänstemän kan till exempel förklara att de inte använder ordet ”klass”, eller argumentera för att klassindelningen i samhället har suddats ut. Skillnaderna kan delvis bero på skilda kontexter och associationer till specifika ord i studien. Om informanterna uppfattar begreppet klass som relaterat till inkomst och livsstil kan en uppfattning om att sådana externa ojämlikhetsfaktorer har minskat göra att de beskriver samhället som klasslöst, medan frågor om arbetsplatsen målar upp en bild med tydliga klasskillnader.

Syftet med att kombinera öppna frågor som ämnar fånga in informanternas egna begrepp, och frågor som explicit hänvisar till klass, har delvis varit att arbeta med sådana kontextskillnader och försöka skapa en rättvisande, enhetlig bild av informanternas klassmedvetande – men informanternas svar har visat sig vara motsägande även inom de olika kontexterna. Möjligtvis visar detta på att det hade lämpat sig bättre med mer fokuserade frågor, eller att studien hade behövt en definition av klass att utgå från. Samtidigt måste jag vara öppen för att denna ambivalens kan vara ett resultat av själva medvetandets komplexitet, såväl som samhällets – och att den kanske säger lika mycket som innehållet i de olika idéerna informanterna ger uttryck för. I Rosendahls studie av klassmedvetande drar hon slutsatsen att ”The most salient feature in the consciousness of the factory workers is that there are contradictions within their class consciousness” (årtal:165). Hon menar att tidigare studier har missat denna aspekt genom att fokusera på en av de olika nivåerna av klass och klassmedvetande i taget, vilket leder dem att tro att arbetarna antingen har ett mycket starkt arbetarklassmedvetande eller nästan ingen alls – både missvisande bilder enligt Rosendahl. Istället vill hon framhålla att dessa två uppfattningar kan samexistera (ibid:166). Utifrån denna beskrivning är min uppfattning att ambivalensen och motsägelserna i mitt material till stor del är rättvisande.

Detta betyder dock inte att studien saknar begränsningar eller brister. Den kanske mest betydande begränsningen är att jag inte har kunnat observera konflikter, vare sig på arbetsplatser eller i form av strejk eller annan kollektiv åtgärd inom förbundet. Flera av författarna jag hänvisar till i studien beskriver hur subjektiv klass aktiveras eller ”händer” i vissa situationer, framförallt på arbetsplatsen. Wright menar att man inte kan anta att informanter har samma subjektiva tillstånd då de svarar på en undersökning som de har ”på golvet” eller när de är engagerade i klasskamp (1997:407-408). Här skriver han om enkäter, och till viss del strukturerade intervjuer, och dessa metoder skiljer sig på många sätt från från etnografiska fallstudier med deltagande observation. Det är ändå rimligt att anta att det även finns betydande skillnader mellan situationerna i min studie och de som beskrivs ovan.

En annan begränsning är att jag inte kunnat observera informanter i mer vardaglig kontext på arbetsplatserna. Då idéer om klass verkar vara mer närvarande för många i en arbetskontext hade det kunnat vara nyttigt att samla in material därifrån. Slutligen har jag funnit att mitt material väger något åt heltidsanställda representanters håll, då dessa varit lättare att få kontakt samt boka intervjuer med. Möjligtvis har detta även påverkats av att min ingång till fältet har varit via två av dessa representanter, vilket kan begränsa vilka personer som tar kontakt med mig. En mer jämn fördelning hade gjort det enklare att undersöka klassmedvetandet hos så kallade rank-and-file members, samt att jämföra de två grupperna.

Alla dessa begränsningar kan utgöra bra utgångspunkter för framtida forskning på området. Jag skulle gärna se fler studier som enbart fokuserar på rank-and-file, eller enbart på representanters klassmedvetande och position samt hur detta påverkar deras fackliga arbete. En annan intressant ingångspunkt är konflikter mellan arbetsgivare och arbetstagare, och vilka kategoriseringar och idéer som figurerar under dessa. En sådan studie kunde utgå frågeställningen om synen på förhållandet mellan fackligt arbete och klass, och fokusera på fackliga *praktiker* samt problematisera sambandet mellan dessa och medlemmarnas klassidentitet.

Litteraturförteckning

Bourdieu, P (1992). *The logic of practice*. Cambridge: Polity.

Childs, D. (1973). *Marx and the Marxist: An outline of practice and theory*. London: Ernest Benn Limited.

Cighén, G. (200a). Klassidentitet -97. I G. Cighén, M. Johansson & L. Karlsson (Red.), *Klassamhällets återkomst: Om klassidentitet, arbetsliv och fritid vid tröskeln till ett nytt sekel*. Umeå: Sociologiska institutionen, Umeå Universitet.

Collins Dictionary of Sociology. (2000). *Subjective class*.

DeWalt, K. M. & DeWalt, B.R. (2011). *Participant observation: A guide for fieldworkers*. Lanham: Rowman Altamira.

Grenfell, (2008). *Pierre Bourdieu: Key Concepts*. Durham : Acumen Publishing.

Halle, D. (1984). *America's Working Man: Work, home, and politics among blue-collar property owners*. Chicago : University of Chicago Press.

Karlsson, L. (2005). *Klasstillhörighetens subjektiva dimension: Klassidentitet, sociala attityder och fritidsvanor*. Umeå : Umeå Universitet.

Kjellberg, A. (2002). Fackliga organisationer och industrial relations.

I L.H. Hansen & Orban, P. (Red.), *Arbetslivet*. Lund: Studentlitteratur.

McCracken, G. (1988). *The Long Interview*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Martinsson, L. (2006). *Jakten på konsensus : intersektionalitet och marknadsekonomisk vardag*. Malmö: Liber.

- Marx, K (1963). *Filosofins elände*. New York: International Publishers.
- Ohlsson, B. (2008). *Vi som stannade på Volvo: En etnologisk studie om äldre bilindustriarbetares arbetsliv och framtidsplaner*. Göteborg: Arkipelag.
- Olin Wright, E (2000). *Class counts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pauli, P. (2012). *Rörelsens ledare: Karriärvägar och ledarideal i den svenska arbetarrörelsen under 1900-talet* (Doktorsavhandling). Göteborg: Institutionen för historiska studier, Göteborgs Universitet. Tillgänglig:
https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/28832/1/gupea_2077_28832_1.pdf
- Petterson, L. (2012, vår). Facklig framtid handlar om förnyelse och förändring. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 18(1). Tillgänglig:
<http://kau.diva-portal.org/smash/get/diva2:552003/FULLTEXT01.pdf>
- Poulantzas, N. (1977). *Den moderna kapitalismens klasstruktur*. Lund: Zenit.
- Rosendahl, M. (1985). *Conflict and compliance: Class consciousness among Swedish Workers*. Stockholm: Minab/Gotab.
- Rothman, R. A. (2002). *Inequality and stratification: Race, class and gender*. Upper Saddle River, N.J: Prentice Hall.
- Sartori, G. (1969). From the sociology of politics to political sociology. I S. M. Lipset (Red.), *Politics and the social sciences*. New York: Oxford University Press.
- Schwartz, D. (1997). *Culture and Power: The sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press.
- Skinner, J. (2012). *The Interview: An Ethnographic Approach*. New York: Bloomsbury Academic.

Svallfors, S (2004). *Klassamhällets kollektiva medvetande*. Umeå: Boréa Bokförlag.

Unionen. (u.å.). Vem som kan bli medlem och villkor. Hämtad 2016-11-11, från <https://www.unionen.se/medlemskapet/vem-som-kan-bli-medlem-och-villkor>

Weininger, E. (2005). Foundations of Pierre Bourdieu's class analysis. I E. Wright (Red.), *Approaches to Class Analysis* (s. 82-118). Cambridge: Cambridge University Press.